

A baš sam htela to dete...

Izaći iz kože: o mišljenju i politikama materinstva

Iva Nenić i Adriana Zaharijević

Dijaloški i u fragmentima

Može li se o majčinstvu (ili materinstvu – šta je manje institucija, a šta bliže srcu?) pisati iz iskustva, iz iskustva mišljenja, ikako drugačije do fragmentarno? Želja da budem u svom telu ponovo i briga o svetu koju želim da nadvladam, sasvim su različiti fragmenti iste osobe, istog, i uvek različitog, iskustva. Objediniti ih je moguće, ali obmanjujuće. Umesto da se od biti-majka napravi jedna celina, odlučile smo da je razlomimo u dvoglas (ili četvoroglas?). Da o njoj govorimo razgovarajući. Ovaj je razgovor to samo upitno, samo donekle. U našim, često ukrštenim procesima postajanja majkom, ti su oblici raz/pre-govaranja imali raznovrsne forme, čak i razna agregatna stanja (suze, mleko, dodiri trudnih stomaka koji se pomiču, odgovaraju na dodire). U sam proces uzajamnog slušanja i preispitivanja unakrsnih majčinstava, upisano je i dugo prijateljstvo koje nije ni anticipiralo majke u nama. Utoliko je i ovaj zapis samo fragment jednog dijaloga koji traje i kojem se ne nazire kraj.

Trudno telo

- A. z. Moje telo je drugačije. Iz suvonjave pojave pretvara se u meko, rastresito, stabilno telo, *res*. Do tada uvek ono je bilo slučajno tu, kao ekstenzija i protežnost one stvari koja misli. Telo je hodalo za mnom, sprovodilo projekcije bola i ushićenja u određena mesta, izlivalo se prema zapovesti kartezijanski raspolučene misleće stvari koja je ja. Najednom, upravo to tuđe telo postaje moje, postaje ja. Preobražavajući se. Nekada brže od misli koja bi ga zaokružila, predočila. U trudnom telu se dogodio susret, srastanje sebe sa sobom. Upravo suprotno predstavi o gubitku, telo se u tom procesu privelo mišljenju, postavši prvi put njegovo/moje telo.

I. N. Telo koje ulazi u proces majčinstva je čudnovato i uzbuđljivo. Preobražaj telesnosti koji hitro izmiče misli, telo koje ide svojom 'voljom' ukoliko mu je 'volja' moguća, zaista na jedan sasvim poseban način primorava na bivanje 'sada i ovde'. Mimo popularizovanih predstava o statičnoj budućoj majci blaženog lica i ruku na stomaku, sa iščuđavanjem posmatram svoje telo u trudnoći koje se tako brzo i neverovatno menja da dovodi u pitanje mnoge granice. Najpre je to povratak na pitanje identiteta žene: ambivalentna društvena predstava o trudnici u kojoj se prepliću solidarnost i divljenje sa stereotipima i zabranama. Potom, telo se više ne ukazuje kao samo moj predmet, moja teritorija: ponekad društveni nazori i prakse kao što su medicina, običajnost, popularna kultura, brutalno uokviruju i definišu moju telesnost. Na autobusu je zalepljena sličica 'prednost trudnicama' na kojoj nije prikazana žena u drugom stanju, već kroki crtež nasmejane bebe: bezazlena metonimija ili skrivanje ženskog tela od pogleda? U tramvaju gledam mladu (očito siromašnu) majku kako doji dete: prizor koji me jednovremeno ushićuje i uznemiruje zbog obaranja očiju drugih putnika. Telo je svuda i momentom postajućeg majčinstva biva čvrsto prigrabljeno društvom. No istovremeno je feminizam ono uporište iz kojeg se taj stisak odbacuje ili barem čini labavijim.

Pravo na telo

A. Z. U jednom dugom trenutku ovo telo je ušlo u proces (neizvesnost oko termina porođaja sićušnom ja, zapretenom u telu koje buja, deluje kao terminus koji je suprotan svom značenju: kraja puta kao da nema). Taj proces preobražaja nije terminalan, poput onog u kojem se našao, recimo, Gregor Samsa: doista, karlica zauvek biva proširena, količina kože uvećana, njen kvalitet izmenjen. Ali trudnoća vas ne pretvara u bubu. 'Drugo stanje' prestaje i vraća se u 'prvo' (prvo od čega?), uz kontinuiranu mogućnost ponavljanja

te translacije 'stanja'. Da li to telo u kojem je došlo do privremene reorganizacije organa (telo u kojem je ponavljanje tih reorganizacija takođe moguće ponovo, i ponovo, i ponovo), od sada pripada meni? Može li da posluži kao stub (da li muškarcu služi kao stub? Da li ženi koja ne želi/ne može da rađa služi kao stub?), kao čvrsto uporište, nepromenljivi temelj? Jednom kada se proces preobražaja završi, da li moje telo ikad biva ponovo moje (implicitno pitanje, da li je ikada i bilo 'moje')? Pravo na telo obično podrazumeva pravo na integritet, na bivanje jedno/im sa sobom. No, možda je paradigma prava na ovom mestu manjkava. Možda je potrebno iznaći sasvim drugačiji pogled na integritet kada se ukrste preobražaji tela, njegova veza s otkinutim plodom i seksualnost u kojoj se ono izražava. Jer, da li je telo ikada (bilo) neobeleženo, da li je ikada bilo puki automat volje (ono telo koje pod pritiskom [ume da] izbacuje plod – htela to volja ili ne) i, konačno, da li ikada stoji u korelaciji samo s jednom, eventualno dve volje koje ga na putenost podstiču? Pravo na porođeno telo kao na prostor mnogobrojnih, neuračunljivih kretanja.

I. N. Telo žene je od detinjstva disciplinovano tako da ne bude samo 'moje', već da se ukazuje kao telo-za-drugog, kao objekat rado viđen kroz mrežu guste signifikacije kojom je samo meso obavijeno do neprepoznatljivosti. Šta je najčešći efekat ove simboličke odore telesnosti? Čini mi se da su njene posledice upravo sadržane u gubljenju autonomne perspektive, u smislu onoga šta bi moje/njeno telo moglo da znači kada bi izašlo iz kruga normiranja koji gotovo uvek proizvodi ideju neumerenosti/viška ili pak manjkavosti. (Buduće) majčinsko telo je kontrolisana telesnost *in extremis* – spori mu se samostalnost, odriče mu se celovit identitet (telo na porođajnom stolu koje se ukazuje kao 'mapa' šupljina, otvora i spojenih sudova), smatra se podvojenim (pretpostavljena simbioza

majka-beba). Primera radi, „granice ženine ličnosti su unutar materice [tokom porođaja] i tek se postepeno ponovo šire“¹. Iako se vidljiva transformacija telesnosti okončava rađanjem, telo majke i dalje nije 'samo njeno', ono se meri, procenjuje, *standardizuje*. Istovremeno, jedno od najranjivijih i najviše dragocenih mesta jeste deljenje tela sa detetom u vidu čina i procesa dojenja. Izbor dojenja i ostvarivanje drugačije telesne intimnosti u odnosu na prethodno oprobane kao da me osnažuje u svom pravu na svakojaku telesnost: gledajte me! – dojim u javnom prostoru, svesno izmičem svoje (ženske) grudi iz pozicije objekta muške požude; potom moj otac/muž hrane dete mojim mlekom – moje telo je tada negde drugde, u drugim prostorima, zahvaljujući svom pravu da se bude koža-do-kože, ali i da se izmakne-i-vrati bliskosti.

Neidentiteti

- A. z. Među brojnim identitetima s kojima se poistovećujem, voljno ili ne birajući, samo dva odlikuje kontinuitet: identitet feministkinje i identitet majke. Činjenica da su kontinuirani, međutim, ne potvrđuje da su ovi identiteti bez šavova, glatki, ujednačeni, pa čak ni iznimno prisni. Ja jesam majka, čak udvojeno, majka-feministkinja (majkafeministkinja), ali je pitanje performansa – odigravanja tog bivanja majkom – pitanje bez kraja, bez očekivanog – ima li očekivanog? – završetka. To moje 'jesam', nepobitno, neupitno, bremenito jesam, posebno u svom dvojstvu koje je jedino kontinuirano, čini taj identitet istovremeno krhkim i neprobojnim. Referenca iz stripa: tavanice se urušavaju, ali ta majka-feministkinja eksplodira i, puf, zidovi nestaju.

- I. n. Na samom početku imam potrebu da se razračunam sa paradoksalnom i zbunjujućom pozicijom: misliti o identitetu majke, feminističke majke, postavljajući se 'objektivno', spolja u odnosu na iskustvo, apstrahujući lično u korist opšteg. Govoriti 'iz' pozicije majke/feministkinje o majčinstvu, tada, znači unapred i bez oklevanja odbaciti iluzornu ideju o 'banalnosti' svakodnevice, dozvoliti da se prostor teksta i mišljenja zaprlja nesvodljivom pojedinačnošću. Ne ulepšavati i ne umanjivati. Obrušiti se na ideju o lančanom nizanju identiteta kao nekakvih zatvorenih kapsula u koje se naizmenično ili simultano uliva moje 'ja' ('moje majčinstvo', 'moj feminizam', 'moj rad', 'ja kao politički subjekt' i tako dalje). Taj kruti model višeslojnosti identiteta kao diskretnih jedinica sopstva ne uspeva da prenese svu unutrašnju složenost umnoženog bivanja, međusobnih uklapanja i trvenja svih onih neodvojivih aspekata mene/druge, a ponajmanje radosnu katastrofu postajanja majkom u vidu začetka još jednog, nemerljivo važnog preobražaja moje/tvoje/njene samoidentifikacije. Da li je takav identitet – menjajući, fleksibilan, uvek u pokretu – neidentitet, upravo zahvaljujući svojoj nedovršenosti? Da li taj naziv zavređuje zbog toga što društvo ne prepoznaje mogućnost dvojstva, simultanog bivanja majke i feministkinje? Da li, konačno, sâm feminizam dovoljno prepoznaje feminističko majčinstvo kao koncept i življeno iskustvo, ili pak često ustukne pred njim, strahujući da se iznova ne upadne u esencijalističku zamku izjednačavanja žene sa mitom o apsolutnoj Majci (što, pak, rezultira ostavljanjem po strani veoma različitih majčinskih i feminističko-majčinskih identiteta)?

Ta dva polja identifikacije i pripadanja – feminističko i majčinsko, rasipaju se u različite domene – na jednoj strani, slaba solidarnost među samim feminističkim majkama i njihova relativna (ne)vidljivost u pokretu, na drugoj – uzmicanje samih majki pred

1 Andrea Borof Igan, „Emocionalno vezivanje“, u: Biljana Dojčinović Nešić (ur), *O rađanju* (izvornik: Barbara Katz Rothman [ur], *The Encyclopedia of Childbearing*), Asocijacija za žensku inicijativu, Beograd 2001, strana 161–164.

feminizmom kao pred praksom koja će im, navodno, 'oduzeti' ženske prerogative.² Svemu tome suprotstavljam činjenicu specifičnog, osnažujućeg sabiranja feminizma i majčinstva, koje polazi od redefinisanih odnosa – sa detetom (u odnosu na konvencionalne modele majčinstva i roditeljstva), sa samom sobom i sa drugima, odnose koji uključuju stalna preispitivanja kako svog identiteta, tako i odustajanja od zatvaranja Druge/Drugog u fiksni identitet.

Solidarnost sa drugim majkama

- I. N. Na kakav način feminizam kao *the way of life* utiče na odnos sa drugim ženama čiji je identitet takođe majčinski (bio, jeste)? I da li postavljam(o) sebe na distancu u odnosu na druge majke – one koje su nêmo 'zahvaćene' strukturom patrijarhata, kojima možda nije pružena prilika da svoje majčinstvo ostvare na drugačije načine? Na umu mi je prostor igrališta, parka, kao društvene arene u kojoj sam i sama delimično učesnica, a delom i posmatračica. 'Moj' feminizam mi, na jednoj strani, dozvoljava da u tom prostoru intervenišem, da pružim ruku drugoj, detetu; na drugoj strani, osećam (telesno) rascep koji počiva među nama, kao nemogućnost izricanja onoga sličnog u iskustvu, nametnutu od 'spolja' ('majke se ne smeju povezivati', osim u plitkom području svakodnevnog i trenutnog). Stoga – da li sam solidarna, da li ukidam mogućnost povezivanja sa drugim ženama ostajanjem u granicama preko kojih se ne može? Da li je strah od izlaganja vetrometini – odustajanja od udobnosti svoje 'privilegovane' pozicije – zapravo, slabost? Gledam majke iz parka (svaka ima ime, potrudila sam se da ih zapamtim) kako disciplinuju bivajući disciplinovane, ali i kako –

2 Tu vrstu artifičijelne podeljenosti u identitetu, očito protegnutu na više generacija feministkinja, sažima sledeća izjava Ketrin Giv (Katherine Gieve): „Izbore često prati krivica: na jednoj strani, da neću biti 'dobra' majka, i na drugoj, da neću biti 'dobra' feministkinja“. Videti Katherine Gieve, „Rethinking Feminist Attitudes Towards Motherhood“, *Feminist Review* br. 25, proleće 1987, strana 38–45, 39.

izolovane, usamljene, bez moći nekakvog imaginarnog majčinskog kolektiva iza sebe – hrabro prekoračuju zadate granice. Pričamo o svojim detinjstvima, jednom upućujemo jedne drugima pitanja koja nam niko ne postavlja. Okrećem se feminističkim majkama, i tu takođe pronalazim insularnost: ostajemo i dalje 'žene u integrisanom kolu'.

Prostor majke

- A. Z. Suprotno predstavama o sveprisutnoj majci koja sav svoj prostor iscrpljuje u deci, ovaploćena, temporalno protegnuta kroz njihova tela i uronjena u njih (u njihovo rublje, njihove telesne otvore, njihovo slobodno vreme, njihovu budućnost); suprotno predstavama koje su zapravo vrlo mlade mada deluju arhetipski, izranja viktorijanska majka. Ta majka-trop koja u kulturnom pamćenju ostaje pohranjena kao paradigma nesebične ljubavi – ljubavi lišene odricanja ili ljubavi koja je odricanje sâmo, naprosto je varka, puki privid, trop ispražnjen od svih naknadnih upisa. Viktorijanke potiskuju *Mater dolorosa*, majku s koje se slivaju suze i mlazevi mleka. Umesto majke u bolu, one postaju čudnovati, daleki, diskretni anđeli čije tekućine ne prljaju – osim sporednim činom rođenja – tela potomstva. Džordž Bernard Šo (George Bernard Shaw), jedan od brojnih viktorijanskih potomaka surogat-majki (dadilja, služavki i guvernanti), o svojoj je majci po rođenju imao da kaže: „Prednost toga što me je gotovo sasvim zapostavljala bila je u tome što sam je mogao idolizovati do krajnjih granica mašte, u izostanku prostog i razočaravajućeg dodira s njom.“³ Ta madona srednje klase koja ne plače, što poput dobre vile samo ponekad, na sat ili dva,⁴ zamahne čarobnim štapićem i rasprši svoju ljupkost

3 Navedeno u: Anne McClintock, *Imperial Leather*, Routledge, New York i London 1995, strana 87.

4 Vidi Sally Mitchell, *Daily Life in Victorian Britain*, Greenwood Press, Westport i London 1996, strana 146; Michael Paterson, *Voices from Dickens' London*, D&C, Wales 2007, strana 292;

i čednost, ona koja zapostavlja da bi bila obožavana, da bi bila majka, jeste sama ljubav lišena odricanja i ljubav kao odricanje sâmo. Kako je samo stotinu godina kasnije ova udaljena majka postala *soccer mom*? Kako se prazan prostor, proizveden izostankom prostog, vulgarnog dodira (koji je pripadao drugim ženama) i odbijanjem da idolatrijska čarolija prestane, napunio majčinskim telom do krajnih granica pucanja? Kako je izmenjena *predstava* prostora materinstva? Kako se majka iz rubnog područja uobrazilje prenela u središte realnosti, popunjavajući svaku njenu pukotinu (slika deteta koje mahnito traži neki majušni otvor, mlaz svetlosti kao tačku bega od proždiruće majke koja je posvuda)? Prostor majke za 21. vek: ni madona ni karnivorus. Spektralno prosecanje puteva, ljubav preko granica kože. [Lagani oslonac usnulom detetu na visokom ležaju u vozu koji tutnji kroz noć. Svaka je odlutala svojim putem, svaka će i nadalje lutati, a taj ovlašni dodir leđima u odsutnom prisustvu je ona izabrana briga, briga-sa-drugim, u zajedničkom svetu.]

Briga

- A. Z. Brinem, dakle jesam. Ne mislim, ne sumnjam, brinem. Strepim, zebem, na vetrometini, nasred pustare. Istovremeno, u toj strepnji, suznih očiju i crvenog nosa, savesno stojim ozebla jer se staram, brižna i op-skrb-ljujuća. To nije ono biti-sa-drugim, u kojem nas svet uzima čak i protiv naše volje (Bart [Barthes] u *Fragmentima ljubavnog govora*: „'Pripadaš i meni', kaže svet“⁵), otkida nas od sebe, i od ljubavnika, od onog na šta bi se svet mogao pokatkad svesti. U negujućoj formuli, 'brinem, dakle jesam', to biti je biti-za-drugog, pa i po cenu potpunog odsustva samopripadnosti. (Zato majke nemaju ljubavnike.) Politika feminističkog materinstva: kakav bi mogao biti put iz brige,

Martin Pugh, *State and Society. A Social and Political History of Britain 1970–1997*, Hodder Arnold, London 2007, strana 70.

5 Rolan Bart, *Fragmenti ljubavnog govora* (prev. Aleksandar Miletić), Karpos, Loznica 2011, strana 134.

iz tog vrtložnog stanja koje isključuje svet i bivanje u svetu? Ili, kako da briga postane deo, a ne celina bivanja ženom koja je majka? Odbijanje brige kao moralne obaveze postaje lični (i) politički gest prihvatanja autonomije u brizi, savesnog odlučivanja o izboru bivanja-sa i za-druge. Uz stalni rizik nemogućnosti uračunavanja posledica vlastitog izbora, izbora za sebe i, još važnije, za druge.

- I. N. Ovladavanje brigom predstavlja ozbiljan problem. Ozbiljan, budući da živimo u svetu u kojem se imperativ *brižnosti* kao ophođenja prema Drugome prepliće sa sve snažnijim predosećanjima dubokih seizmičkih potresa društava i registrima strepnje i strahovanja koji proizlaze iz toga. Skupa sa svim tim, majčinstvo se u mnogim kulturama temelji na instituciji brige koja je uperena prema svima, osim prema samoj sebi ('brižna majka' gotovo se po pravilu zapostavlja u korist drugih, bivajući od strane društvenih mehanizama primorana da pomno prouči i internalizuje koncept 'materinske žrtve'). Slažem se da politika feminističkog materinstva mora da se ogradi od brige kao svezkonzumirajuće 'crte' majčinskog identiteta. No, opet, ne prođe *dan*, a *da ne brinem*. Šta činiti sa svim tim kontradikcijama koje se presecaju na ravni odluke i u živoj praksi iskustva, u poljima 'hladne' razumske artikulacije i 'toplog', vrtoglavog dodira sa svetom?

Krivica

- A. Z. Da li su majka i krivica sinonimi? Ne, ako se obratimo kanonskim tekstovima koji ispituju drugi pojam. Uzmimo, na primer, Jaspersovo *Pitanje krivice*. U razgraničenjima koja Karl Jaspers izvodi (krivična odgovornost, politička, moralna i metafizička krivica), neupućenoj bi se učinilo da bi se krivica majke možda mogla podvesti pod ovu najmaglovitiju, metafizičku kategoriju. Takav bi zaključak bio dakako pogrešan, pošto se metafizička krivica odnosi na suodgovornost pojedinca prema humanitetu uzetom u

svom najopštijem, najnerazgovetnijem smislu, što dodatno potvrđuje i teza da je instanca pred kojom za tu krivicu ispaštamo Bog⁶. Nelinearna, razbacana, neodređena krivica, tako prisna, tako utisnuta u svaku poru tela majke, koja se rasprskava u delovanju ili inhibiciji, stajanju u mestu, odbijanju svakog delovanja, odsutna je iz kanonskog definisanja pojmova. Nevina, nekriva krivica ne može se ispovediti ni na sudu, niti je za nju referentna savest, niti jasno određeni moćnik – kod Jaspersa nazvan pobednikom – kojem na raspolaganju stoji sila konačne presude. Majka oseća krivicu, ne raspolaže odgovornošću: njen doživljaj nije razloživ na davanje odgovora, na odgovaranje drugome ili drugog. Nevina krivica majke ne hrabri na obraćanje – drugome u sebi, ili nekoj instanci izvan sebe. Ta nekriva krivica izlazi možda iz registra nepoetskog jezika; možda je jedini pojam (koji samo liči na pojam) što prijanja tom stanju, vrtoglavica, vertigo, pokleklo stajanje nad ponorom (koliko dubokim? Možda zapravo vrlo plitkim? Možda u nepreglednoj pustari koja deluje reljefno zbog tog konstantnog osećaja nesvestice u vrtoglavom, nesigurnom stanju misli koja uzmiče od punog kruga. Glava se ne može sasvim okrenuti oko sebe...). Pred kim smo to krive? Ako je ispovedna instanca majki društvo, norme kojima se moramo prilagoditi – moramo – otkuda to društvo, otkuda to MORANJE, u svakom danu, u svakoj refleksiji, u svakom dodiru deteta. Suprotno odgovornosti, krivica nas čini odsutnima s mesta na kojem smo. „Htela bih sada da budem s tobom, celim svojim bićem, svom težinom svoga tela, u potpuno razarajućem prisustvu, ali ne mogu jer znam da neću moći da budem sa tobom tako i narednog trenutka. Biću u drugoj sobi, u drugom gradu, biću u snu. Pošto neću moći da budem s tobom tad, ne mogu to ni sada. Zato sam kriva. Zato nisam nigde.“ Kako izaći na kraj s krivicom? Kako biti i majka i biti ovde i sada?

6 Karl Jaspers, *Pitanje krivice* (prev. Vanja Savić), Samizdat, Beograd 1999, strana 21–22.

I. N. Postavljam sebi isto pitanje – otkuda, naime, ta samerljivost, ta gotovo uvredljiva bliskost majke i krivice? Na tragu tih neodređenih, a tako prisutnih (samo)optužbi i rigoroznih procena kojima kultura opskrbljuje majke, kopka me sledeća opozicija: Majka, univerzalni konstrukt pripitomljene/utilitarne ženskosti i majke, univerzumi za sebe, povezani crvenom vrpcom jedne od mogućih identifikacija. Tanka linija između odgovornosti i krivice omogućava da se jedna namah premetne u drugu, da brižno zastupanje drugog/druge skliznu prečicom koju su društveni diskursi predobro iskovali, u sapinjanje sebe same, nevoljno uglavljanje u kalup Majke. To je iskustvo koje sam doslovno „ponela“ utisnuto u sopstvenu kožu. Ali, čekaj – zašto uopšte pisanje o majčinstvu nastavljamo krivicom? I šta to, doista, govori o statusu majčinstva danas, činjenica da dve feministkinje i majke koje delaju mimo, protiv i uprkos pravilima društvenog 'odigravanja' roda, prepoznaju unapred zadatu grešnost kao jedan od prvih aspekata bivanja majkom? (Da li je to objektivno, 'spoljašnje' lociranje krivice kao mehanizma preko kojeg se gradi 'majčinska figura' kao model, ili je reč o zaostatku ideje o nekakvoj, koliko god udaljenoj primordijalnoj supstanci majčinstva koja nam se ipak – uprkos svim razuveravanjima – iz potaje prikrada, preobražavajući poput zakrivljenog ogledala, brigu u samookrivljavanje, sopstveno u društveno?)

Mami me ideja o krivici kao stanju vrtoglavice, odsustva-u-prisutnosti. No, šta je puno prisustvo (majke)? Još uvek nisam u stanju da odgovorim na to pitanje. Osim onim – možda očekivanim – da se registri *krivice* formiraju retrogradno, da nisu mislivi iz pozicije jednog ja-sada, konačno i da smo uvek krive pred Drugim, zato što mu dokidamo (prividnom) punoćom svog identiteta. Iz te pozicije, možda je najbolje reći jedno 'pa šta?'

Dve žene

- A. Z. Majka, ali ne bilo čija. Majka druge žene, žena druge žene. Eto *speculuma!* Kakvo ogledalo nudim, šta vidim, šta se vidi? Šta ona vidi? Hoću da vidi, više nego da čuje: u našem odnosu nema epskog slepog pesnika koji opeva mitove, pretvarajući ih u religiju; ni božanskog autoriteta koji se ne vidi (i ne sme prikazati). Majka kao trnoviti grm, kao zlatno tele – samo pogled otvara sve privide iza ljubavi koja prelazi granice kože. Koja ogledala nudim? Kakvu strukturu, kakvu anatomiju iza uvek potencijalno samo slepljenih krhotina? Da li je odnos dve žene koje nikada neće moći da postanu sestre, uvek i isključivo ogledalni odnos u kući smeha? Dve žene, velika i mala, iskrivljene u presecanjima svojih prošlih i budućih slika, uvek u različitim trenucima kao Alisa izduženog vrata, koja iz bizarne perspektive gleda smrskana ogledala. „Da li smem za tebe da ih pololim? Smem li da ti pokažem da iza njih nema nepreglednog prostora slobode (recimo, Kristevinog semiotičkog, u kojem smo ponovo spojene u nepreglednom *jouissance*), već samo sporog pomicanja granica i neizvesnog, uvek neizvesnog, osvajanja tek komadića samo tvog oblika ukrštanja svetlosti?“

Čuti drugu

- A. Z. Kako da te čujem, a da ti ne kažem šta treba da kažeš da bih čula? Da li te ikada čujem u simboličkom registru govora, drugačije do kao eho svoje želje da čujem sebe? Razdvojene smo kožom najveći deo svojih paralelnih postojanja. Da li prisećanje na ritmove (zajedničkog hoda, ljuljanja u naručju), asonance i igre zvukova koje smo uplitala ne/razgovetnim glasovima, besomučno ponašanje tvoje prve reči 'ma-ma-ma-ma' – da li prisećanje na to može da bude jedini izvor mog slušanja tebe?“ *Istovremeno*, pitanje: kako da u sebi čujem ženu koja nije samo majka? [Sedimo u autu, vozim, ti si pozadi. Slušamo muziku, kao i uvek, retko pričamo. Dok pevam/pevaš, čujem se/te kao drugu i svoju. Naši trenuci slušanja, osluškivanja, i bivanja sa sobom.]

- I. N. Čuti drugu onako kako ona želi da se oglasi. Majčinstvo otvara ambis pitanja u koji se pogled može opčinjeno survati i zauvek se tražiti u prošlim i budućim odrazima. Osluškovati ćerku kao mali nasmejano-prkosni integritet, ne nametnuti, kretati se u nemogućem prostoru između prividno bezinteresnog nuđenja različitih mogućnosti i pozornog raščišćavanja onoga šta društvo zgotovi detetu. Razumeti svoju majku, u trenutku kada se koprena njenog neupitnog roditeljstva (mama kao simbolički garant, neprozirna i supstancijalna) podigne i iza nje se ukaže lice lišeno apsoluta, ali utoliko draže: neka vrsta obrnutog čarobnjaka iz Oza. Misliti o baki i o majčinskom odnosu koji nadilazi generacije i premošćuje ponor vremena (*grand-mère*, 'veliko' majčinstvo kao prostor blagonaklonog, generacijski protegnutog roditeljstva i odnos radosti). Male i velike ćerke, ćerke ćerki.

Majčinstva u kulturi

- I. N. Kao da stalno zaboravljam da je majčinstvo takođe *mnoštveno*, da savremeni modeli roditeljstva (heteroseksualnog para), ustoličeni u globalizovanoj zapadnjačkoj kulturi, nisu jedino ishodište odnosa prema detetu i prema drugima. U arapeškoj kulturi majka govori detetu o svojoj sestri na sledeći način: „Ovo je tvoja druga majka, druga majka, druga majka. Pogledaj svoju drugu majku. Ona je dobra. Ona ti nosi hranu. Ona se smeje. Ona je dobra“⁷. Majke poreklom iz naroda Kung San u južnoj Africi ne primenjuju nikakve metode disciplinovanja i kažnjavanja u odgajanju dece i smatraju gotovo sva dečja ponašanja prihvatljivim. Ne mora se ići, međutim, tako daleko da bi se nabasalo na različitost: u tradicionalnim kulturama na prostoru Srbije, čin udaje devojkicu doslovno 'odseca od majke' i od porodice. Primera radi, stihovi pesama u kojima se

⁷ Margaret Mead, *Spol i temperament u tri primitivna društva*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2004, strana 53.

stavljanje kane nevesti obrazlaže stihom „Ova(j) boja od majke te 'dvalja'“, ili – bliskost majke i odrasle kćeri *putem kože* koja biva rasečena, ukinuta, u dirljivoj i bolnoj stihovanoj slici „Trešnja se od koren korneše / moma se od majke dvoješe“. Potom, majčinstva u kojima se preispituju ili odbacuju uvreženi koncepti jednoobraznosti pola i roda, kao u slučaju Tomasa Bitija (Thomas Beatie), transrodnog muškarca. Buduće koncepcije majčinstva koje se navešćuju kroz 'proširena' post-biološka tela i odnose koji isklizavaju iz normiranih koncepcija rodnosti, povlače brojne posledice po identitet: telo ne mora roditi da bi se postalo majkom, može se biti i *choice parent*, bez partnera u odgajanju. Mogućnosti je bezbroj.

Na prvi pogled, majke kao da ostaju izolovane u svojim habitusima, ugnježdene-u-kulturi i u trenutku. Bilo bi dobro zahtevati: nepokorne majke, one koje se sastaju na granicama, *majke koje uče od majki* na krajnje neočekivane načine, uspostavljajući krivudave i skokovite genealogije majčinstva mimo dobro zacrtanih staza. Evo jednog snatrenja (i neka ovo ne bude shvaćeno kao trijumfalni povratak Univerzalne Majke): to zrno nečeg zajedničkog kao da se nazire u neposrednosti odnosa prema detetu koji gradimo i koji pamtimo kožom, i same bivajući nečije dete, kao ogledalo u kojem se možemo osmehnuti jedna drugoj i na tren dodirnuti. *A common ground*, nešto tanano i istrajavajuće što, možda, iskupljuje vrstu: ljubav prevodiva u različite istorije, dijalekte i registre ličnog.

Pravo na roditeljstvo

- A. z. *Samo majka može da izađe u susret detetu. Otac je manjkav, suplementaran (samo u slučaju neuravnoteženosti, smrti majke: njenog funkcionalnog odsustva), otac je karikaturalan prikaz, senka materinstva.* Politika feminističkog materinstva. Kada se u duhu feminizma insistira na tome da je neophodno redefinisati instituciju materinstva, kada se insistira na pravu majke da bude i žena (i čovek), pun zahtev

bi morao da obuhvati i otvoreno protivljenje paradigmi senke, nedostatka. To podrazumeva pravo deteta na oca, i pravo sveta na dete koje upoznaje jezik sveta izvan zadatih raspodela, koje samo deluju prirodno. Feminizam bi trebalo da se zalaže za to da dolazak deteta na svet tektonski menja živote (oba roditelja, pored svega ostalog). Izuzmu li se telesne manifestacije promene – koje su samo *deo* zamislivih i trajnih promena – ulazak novog života u svet je moment koji menja svet uopšte (biti-sa-drugima i biti-sa-sobom i biti-svet).

Ako je abortus ključno feminističko pravo, nužno da žene ne bi bile posmatrane kao puke posude za 'ličnosti', onda je pravo na jednako dramatične promene u životu roditelja oba pola presudno za promenu sveta u kojem svi živimo.

- I. N. Savremene koncepcije roditeljstva koje bi se mogle označiti naprednim, temelje se na jednom delu (pomalo manjkavo iščitanih) rodno osetljivih saznanja o različitim modelima majčinstva i očinstva. Čak i oni dobri primeri potekli iz različitih (nezapadnih) kultura najčešće se tretiraju kao antropološka pikanterija, i srazmerno je retko videti čak i buduću projekciju roditeljstva koja bi iz drugačijih pozicija tretirala odnos majke/majki i oca/očeva. Ili parova majki/parova očeva koji odgajaju decu. Žene su dvostruko osujećene u nedostatku jasne artikulacije drugih modela: najpre, nemajući mogućnost da se kroz javne diskurse pozitivno identifikuju sa feministički intoniranim primerima majčinstva; potom, bivajući prokažene ukoliko se usude da (opet) javno zastupaju koncepcije očinstva drugačije od konvencionalnog 'odsutnog oca'. U posezanju za drugačije artikulisanim figurama majke (i oca), one se optužuju da izdaju svoj pol: pristanemo li na oca koji menja pelene i podjednako učestvuje u odgajanju, tada se odričemo ekskluzivnog 'zabrana' svog roda. Odgajanje u partnerstvu iziskuje

pažnju i podršku, kao i izrazitije uplitanje feminizama u javnu sferu u kojoj bi se redefinisale 'uloge' majke/oca/partnera u podizanju deteta. To bi bio (to će biti) dug i spor proces, ali i sjajna prilika za feminizam da izvrši denaturalizaciju koncepta jednakog učešća u roditeljstvu, koji je, istini za volju, postao vidljiviji u području dominantne kulture, ali koji se u svom preoblikovanom, popularizovanom vidu više oslanja na *imago* nego na delanje, na duboke i učinkovite promene okoštalih struktura koje osujećuju roditeljsku solidarnost.

IZVOR: Ovaj rad je realizovan u okviru projekta *Rodna ravnopravnost i kultura građanskog statusa: istorijska i teorijska utemeljenja u Srbiji (47021)* koji finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije u okviru programa Integriranih i interdisciplinarnih istraživanja za period 2011–2014. godine.

Agnes Janih

Dnevnik moje majke

11 Lamda digitalnih printova, 10 × 15 cm, 2010.

Dokaz da porodica ne znači da moram da se odreknem sebe.